

SÖPTEI IMRE

Újabb adatok Kőszegfalva alapításáról és első évtizedeinek történetéről

1712. augusztus elején vendégek érkeztek a Német Birodalomból Kőszeg szabad királyi városba.¹ Nem váratlan látogatásról volt szó, hiszen a németekkel július 22-én Pozsonyban (ma: Bratislava, Szlovákia) a kőszegi tanácsos urak megegyeztek, hogy szülőföldjükről földművelő telepéseket hívnak a városba.²

Ez a fajta munkaerő importálás már majd 3 évtizede elindult Magyarország egykori török hódoltsági területei és a felszabadító háborúk által sújtott egyéb vidékei irányába. A tudományos közvélekedés mára egyöntetű abban, hogy a Német Birodalomból érkező földművesek magyarországi telepítése a Kollonich Lipót gróf győri püspök vezetésével működő bizottságnak 1689-re elkészített „berendezési terve” (Einrichtungswerk), az elnéptelenedett országrészek újranépesítését is magába foglaló elképzelése kapcsán indult el.³ A püspök, hatáskörét túllépve, még abban az évben ezzel kapcsolatos rendelkezéseket juttatott el a megyékhez és a szabad királyi városokhoz, amelyből Kőszegre is érkezett egy példány.⁴

Az egyikben részletezte a letelepedetteknek adandó kedvezményeket. A benne foglalt könnyítések csak a helyben élő jobbágyok helyzetéhez viszonyítva értékelhetők pozitívan, ezek is csak ideiglenesen, mivel a telepések ugyanazt a státuszt kapták. A felsőbb engedély hiánya, a bécsi katonai hatalmaságok és a magyar rendek ellenállása miatt a tervet egyelőre irattárba süllyesztették, ám nem maradt hatás nélkül, ennek mintájára spontán betelepítési akciók indultak el. Az 1723. évi 103. tc., amely az országnak az állam által szervezett és irányított benépesítéséről rendelkezett, szintén ezeket alapelveket emelte be a jogszabályba.⁵

Az említett egyéni kezdeményezésű betelepítéseket magas egyházi és főúri személyek indították. Közülük mindenképp ki kell emelni Károlyi Sándor grófot, aki a Magyar Királyi Kancellária és az Udvari Haditanács engedélyével kezdett Szatmár vármegyei birtokain a birodalomból behívott svábok földhöz juttatásához. 1712. június 23-án és 24-én Pozsonyban kelt leveleiben azt írta feleségének, hogy a korábban elindított 1000 migráns után újabb 500-ról intézkedett.⁶ Az országgyűlésen tartózkodó⁷ gróffal egy időben a fővárosban voltak Kőszeg város követei is Lada György és Fűgh György személyében.⁸ Az említett elő-

1 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Kőszegi Fiókleveltára (továbbiakban: KFL) Kőszeg Város Tanácsának iratai (továbbiakban KVT ir.) Jegyzőkönyvek (továbbiakban: Jkv.), 1712. augusztus 2.

2 a. j. [Auguszt János]: A kőszegi régi jó világból. 5. A kőszegfalvi nagy tűzvész. = Kőszeg és Vidéke (továbbiakban: KésV), 1915. dec. 25. (továbbiakban: Auguszt, 1915.) 1–3. p.

3 Varga J. János: Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének idején. Az „Einrichtungswerk”. = Századok, 1991. 5–6. sz. (továbbiakban: Varga, 1991.) 449–488. p.

4 MNL VaML KFL KVT ir. Időrendbe rendezett iratok /Acta miscellanea/ (továbbiakban: Am.), 1689. augusztus 22.

5 Varga, 1991. 482. p.

6 Vönház István: A Szatmármegyei német telepítés. Pécs, 1931. (továbbiakban: Vönház, 1931.) 6–8. p.

7 Gróf Károlyi Sándor önéletrása és naplójegyzetei. Pulay Jánosnak a szatmári békességről írt munkája. Pest, 1865. 2. rész. 506. p. (Magyar történelmi emlékek; 4–5.)

8 Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. 1. köt. Szombathely, 1877. 139. p.

szerződést július 22-én kötötték. Nem tűnik valóságtól elrugaskodott gondolatnak, ha azt mondjuk, a kőszegiek tőle vehették a példát, ráadásul elképzelhető, hogy az ő akciójának oldalvívén környékezhettek meg áttelepülni szándékozók.

Schwabendorf alapítása, 1712

Gulner László Kőszegfalváról írt könyve⁹ értékes néprajzi munka. A szerző számos helyi szokást jegyzett le az utókor számára. A település alapításával és történetével is foglalkozott, ebben láthatóan a Chernel Kálmán által írtakból kiindulva,¹⁰ de azt kutatásában alig meghaladva, néhány téves következtetést vont le, arról, hogy mikor, kik és milyen feltételekkel telepedtek le Kőszeg határában, és építettek maguknak – a város hasznára – Schwabendorf (Sváb-falu) néven egy kis községet. Ezen felvetések alapján tekintik máig Kőszegfalva alapítása időpontjának 1713. május 9-ét.

Az újabb kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy a falu születésének idejét mindenképpen 1 évvel korábbra tehetjük. A leendő telepésekkel, vagy a telepítési részben, mint üzletet szervező személyekkel Pozsonyban, 1712. július 22-én előzetes szerződést kötöttek, amely azért nem lehetett hivatalos, mert Krugovits Mihály bíró és a tanácsos urak – Pamer János, Szamp András, Fűgh György, Iwsich György – nem rendelkeztek a város pecsétjével.¹¹ Ennek a megállapodásnak értelmében érkeztek néhányan Kőszegre, ahogy erről a jegy-

zőkönyv augusztus 2-án kelt bejegyzése tudósít. Megmutatták nekik a felajánlott házhelyeket, amelyre „*hogy örömet a minap nékiek megmutatott helyen kész építeni kezdenének.*”¹² Már ebből is következhethetne, hogy nem mindenki tért vissza hazájába, de ezt erősíti egy 1713. január 6-án a városi tanács előtti perpatvar, amely Kristóf nevű helybeli ács és Hans Georg Mayr (Mayer) sváb között folyt. Megalkudtak, hogy az ács Mayer házát megépíti, ám a pallér és legényei nem készítették el a megbeszélte időre, annak ellenére, hogy Mayer az egyezményben foglalt 60 forinton túl még 17 forintot kifizetett.¹³ Azt, hogy nem 1713. május után kezdték az első építkezést az is bizonyítja, hogy a városi tanács március 14-én 2000 db téglát szavazott meg neki, hogy pincéjét megépíthesse.¹⁴ A pincéket ugyanis nem a házak alatt, hanem mellette, különállóan alakították ki. A sváb megnevezés használata is felfogható bizonyítékként, hogy a leendő faluban házhelyet kapott személyről volt szó, ráadásul nevezett Hans Georg Mayert (a név további változatai: Mayr, Moár) az új település első kocsmárosának (1714),¹⁵ majd bírójának nevezték ki (1715) a város vezetői.¹⁶ A nevezetes május 9-ei jegyzőkönyvi bejegyzés is árulkodó, hiszen így kezdődik: „*Mint hogy újonnan Svábok érkeztenek ...*”¹⁷ Tehát nem

9 Gulner László: Kőszegfalva története és népszokásai. Kőszeg, 1983. (továbbiakban: Gulner, 1983.) 91 p.; 2. kiad. Kőszeg, 2003. 96 p.

10 Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. 2. rész Multkor. Szombathely, 1878. 217–218. p.

11 Auguszt, 1915. 1. p.; MNL VaML KFL KVT ir. Am., 1712. július 22.

12 MNL VaML KFL KVT ir. Jegyzőkönyvek (továbbiakban: Jkv.), 1712. augusztus 2.

13 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. január 10.

14 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. március 14.

15 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1714. március 12. Még szinte le sem telepedtek, amikor Mayer többször megismételt kérésére beleegyezett a város vezetése a csapszék nyitására. Károlyi Sándor gróf adott magyarázatot erre a sietségre, amikor feleségének írt levelében felszólította, hogy az újonnan érkezetteknek bort, sört, pálinkát mérjenek, mert a magyarországi vízhez nem szoktak hozzá. Vonház, 1931. 7–8. p.

16 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1715. február 7.

17 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. május 9.

első, hanem újabb bevándorlókról beszél a forrás.

Egy 1714-ben keletkezett lista 17 telepés nevét őrizte meg, de 1713 őszen csak hatan kértek városi téglát a tűzhelyük megépítéséhez.¹⁸ Auguszt János örökítette meg ezt a névsort 1915-ben, a „Kőszeg és Vidéke” című hetilapban megjelent írásában. A lista egy akkor még meglévő lédában lapult, amelyet a mindenkori elöljáró kezel. A szerző olvasatában a következők tekinthetők Schwabendorf alapítóinak: *Mayer János, Ränner Ferenc, Kherer János, Vieland Antal, Einsegler György, Szebalht János, Ohr Jakab, Ober János, Barfislér György, Zvinger Simon, Götz József, Zeller Bertalan, Morth József, Schmitt Boldizsár, Krist András, Tombeck János, Roth Mihály*. Ezen kívül még több a település történetével kapcsolatos irat is látott a nevezett lédában,¹⁹ amelyek azonban – feltehetően a 2. világháború alatt, vagy közvetlenül utána – eltűntek, azóta állítólag senki nem tud róluk.

Sajnálatosan, mert olyan fontos meg egyezéseket is tartalmazott, mint az 1712. évi ideiglenes szerződés, de annak 1713. május 9-én történt módosítása is. Ezekben határozták meg a betelepülők jogait és kötelezettségeit. 1712-ben az átadandó ingatlan nagyságát 15 hold²⁰ szántóban és 8 hold rétben állapították meg, amelyet akkor egész telekként neveztek meg. Az áttelepedés és a gyökereteresztés idejére 5 év adómentességet biztosítottak, ezen idő alatt az eszten-dőnként 6 nap robotra kötelezéssel sem élt a földesúrként viselkedő városi közösség, ezt a moratórium lejárta után megválthatták évi 12 forintot. Ezt nevezte Auguszt János cenzusnak, vagyis földbérnek. A következő évi módosításban – amelynek néhány részeltét Auguszt János örökítette

meg – egész telek megnevezés már nem szerepelt, hanem a hivatalos meghatározásnak megfelelően a fél jobbágytelket 8,5, a negyedet 4,5 holdban állapították meg, amelyekért évi 6, illetve 3 forint cenzust kellett fizetni. A házak építéséhez kaphattak épületfát és sövényhez való vesszőt, valamint az első télre tűzfát. Külön engedéllyel helyben gyárthattak maguknak téglát, amely lehetőséget azonban nem használtak ki. Legeltetési jogot is nyertek. 5 év helyi és királyi adómentességet követően vagyoni állapotuknak megfelelően kellett fizetniük. Ez nem jelentette azt, hogy ebben az időszakban semmivel sem tartoztak a városnak, természetben kellett szolgáltatniuk holdanként, nem éppen kedvezményesen, a szokásos 1 köből helyett 1 keresztet, ami több mint kétszeres terhet jelentett.²¹ Házukat jogukban állt elcserélni vagy eladni. Kissé tamáskodunk Auguszt azon közlésén, miszerint megkapták mindazon szabadságjogokat, amelyeket a szabad királyi város „minden polgára a város területén vagy azon kívül élvez.”²² hiszen, jogállásukat és kötelezettségeiket tekintve jobbágyokról lehetett szó, akiknek helyzete össze nem összehasonlítható a polgárokéval. A szerződések eltűnése miatt sincs módunk ellenőrizni, hogy azokban, milyen mértékben részletezték a telepedés konkrét feltételeit. Kijelölték, de kimérték-e pontosan a házhelyeket, milyen mélységig szabályozták a kötelezettségeket, ahogy azt a Budai Országúti Ágostonos atyák tették 1725-ben a Pilisszentivánra (puszta Szent Ivány) beérkezett németekkel kapcsolatban.²³

18 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. október 17.

19 Auguszt, 1915. 2. p.

20 1 magyar hold kb. 1200 négyszögöl = 4315,5 m².

21 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. július 14.; 1 köből = 64 l; 1 kereszt = min. 150 l.

22 Auguszt, 1915. 2. p.

23 *Mirk Mária*: Pilisszentiván települési szerződésének magyar olvasata. <http://szentivanihke.hu/?modul=oldal&tartalom=1167159> (Megtekintve: 2021. november 10.)

Kik voltak és honnan jöttek?

Komoly fejtörésre adott okot, hogy pontosan honnan érkeztek Kőszegre az új lakosok. A közelekedés úgy tartotta és tartja ma is, hogy a Német Birodalomhoz tartozó Württemberg tartományból. Ez szerepel Gulner László kötetében is, az 1712. augusztus 2-ai tanácsülési jegyzőkönyv bejegyzésének interpretálásában.²⁴ A nevezett szövegben azonban nem található a Württemberg szó, egyszerűen csak „*némely Svábok*”-at említ.²⁵

Maitz Péter germanista nyelvész foglalkozott még alaposabban a kérdéssel.²⁶ Ő meghaladta a Chernel–Gulner-féle koncepciót, hiszen felfedezett a kőszegi levéltárban egy addig nem tárgyalt levelet, amelyet az elsőszereződést aláíró négy személy – Johan Obner, Joseph Diebolter, Joseph Merckh, Michael Mehndtler – küldött a Kempteni Apátság kimratshofeni plébániájának közreműködésével. Ebben kérték, hogy erősítsék meg a korábbi szerződést, késlekedésüket a felvidéki pestisjárvánnyal, illetve az emiatt lezárt határokkal indokolták.²⁷ A szenátorok válaszüzenetét Augustz János még látta a bíró ládájában.²⁸ Kimratshofen nem Württemberg tartomány területén fekszik, hanem a mai Bajorország délnyugati, svábnak mondott kerületében. A sváb elnevezés részben jogos.

24 Gulner, 1983. 10. p.

25 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. augusztus 2.

26 M. P. [Maitz Péter]: Nyelvszigetek keletkezéséről Kőszegfalva példáján. = KésV, 2000. jún. 23. 4–5. p.; Maitz Péter további munkái a témában Maitz, Péter: Schwabendorf und seine Mundart. Eine Studie-übereinklassisches Themaim Lichte der modernen Schprachinselforschung. Diplomarbeit. Debrecen, 1998.; *Uő*: Von der Ansiedlung zur Assimilation. Einungarndisches Sprachinselschicksal. In: Sprache und Name in Mitteleuropa. Beiträge zu Namenkunde, Dialektologie und Sprachinselforschung. Festschrift für Maria Hornung. Hrsg. Heinz Dieter Pohl. Wien, 2000. 47–61. p. (Österreichische Namenforschung. Beihefte; 1.)

27 MNL VaML KFL KVT ir. Am., 1713. február 14.

28 Augustz, 1915. 2. p.

A szerződő négy személy közül nem mindenki telepedett meg Kőszegen, holott az augsburgi levéltári források szerint Mehndtler kivételével eladták házukat, felszámolták gazdaságukat.²⁹ Az 1714. évi névsorban csak *Obner János* (*Ober János*) azonosítható nagyjából egyértelműen. Nagyon erőltetve még talán *Joseph Merckh* (*Morth József*) is ide sorolható, de a másik két személynek nyoma sincs sem ezen a listán, sem az 1723. évi adóösszeírásban. Ők talán máshol jobb ajánlatot kaptak.

Német Birodalomból való kijövetelükre Maitz Péter érdekes magyarázatot talált a levéltárak adatai alapján. Obnernél egyértelműen gazdasági, értsd szegénységi, a többieknél viszont felekezeti okot. Ismeretei szerint ők pietista irányzatú protestánsok lettek volna, akik az apátság fenntartósága alatt élve üldöztetést szenvedtek el, és új hazájukban reméltek békességet és nyugalmas hitgyakorlást. Nem tudjuk kétségbe vonni ezen állításokat, azonban a helyi körülmények és adatok ennek ellentmondani látszanak. Magyarországon éppen a rekatolizáció uralkodott, Kőszegen a kormányzati irányítás és a helyi jezsuiták a protestánsok jogainak és lehetőségeinek minél nagyobb korlátozását támogatták. Ezen túl egy konkrét forrás is mást mutat. 1717-ben a városi vezetés tisztújítását felügyelő királyi biztos megállapította, hogy a nemrég létrehozott sváb faluban a lakosok mind katolikusok, kivéve egy Drahomira nevű lutheránus öregasszonyt, ezért a tanácsot felszólította intézkedjen arra nézve, hogy minél hamarabb távolítsák el onnan.³⁰

Maitz Péter hivatkozott egy tényezőre, ami miatt szerinte nem lehetett azonosítani az első érkezők eredeti honosságát. A Kőszegi

29 Maitz Péternek köszönjük, hogy megosztotta velünk az Augsburgi Állami Levéltár (Staatsarchiv Augsburg) levelét.

30 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1717. április 26. (A latin szöveget Borossay Katalin fordította.)

Római Katolikus Plébánia halotti anyakönyvei közül az 1720 és 1740 között vezetett hiányzik, ez az alapvető akadálya a személyekre vonatkozó kutatásnak. A meglevő keresztelési és házassági anyakönyvekből viszont többüket azonosítani lehetett, amely a vártnál jóval összetettebb képet mutat, azzal kapcsolatban, hogy honnan érkeztek.

Philippus Klentzinger – Korneuburg, Niederösterreich (1716. július 4.)

Stadler Jakobka – Gütenbach, Baden-Württemberg, Schwarzwald-Baar-Kreis (1716. július 4.)

Johann Mayer – ugyanonnan (1716. július 4.)

Michael Lamer – Bolhof? (esetleg Vollhof) (1716. július 4.)

Sebastian Weis – Weiskirchen, Saarland – Schwarzwälder Hochwaldes (1717. július 6.)

Simon Lenas (Lenzinger) – Kindberg, Steiermark (1716. október 3.)

Helena Fülöp (Frau Lenzinger) – Kempten, Bayern – Schwabenland (1716. október 3.)

Johan Szepold (Szebalth) – Sundheliton-tis? (1716. október 3.)

Zárójelben az anyakönyvi bejegyzések kelte szerepel.

Az augsburgi kutatásnak köszönhetően – amennyiben Obner és Merckh jelenlétét elfogadjuk – még három személy indulási helyét ismerjük. Az adatok szerint mindannyian Kimratshofen környékén (Oberhofen, Spöck) laktak. Ezek mellett innen tudjuk, hogy Obner foglalkozása kőműves volt; Merckh pedig biztosította magát az esetleges kudarc ellen, fenntartotta magának a visszatérés jogát. A harmadik személy Weinland Antal (Augusztznál *Vieland Antal*).³¹

Johann Georg Mayer szereplései a kőszegi anyakönyvekben

Esemény	Dátum	Névváltozat	Forrás	Megjegyzés
házassági tanú	1716. július 4.		anyakönyv	Gutebaich
házassági tanú	1717. július 6.	Johann Mayr	anyakönyv	
házassági tanú	1724. július 2.		anyakönyv	
névsor	1714	Mayer	Auguszt, 1915. 2. p.	Auguszt János olvasata
névsor	1723	Mayer	adójegyzék	Söptei Imre olvasata
keresztszülő	1718. május 26.	Mair	anyakönyv	Svábfa
keresztszülő	1720. március 5.		anyakönyv	
keresztszülő	1722. március 27.		anyakönyv	
keresztszülő	1725. február 20.		anyakönyv	
névsor	1732	Hans Georg Mayer	adóösszeírás	Söptei Imre olvasata

Philip Klentzinger szereplései a kőszegi anyakönyvekben

Esemény	Dátum	Névváltozat	Forrás	Megjegyzés
Házasság: Jakobka Stadler	1716. július 4.		anyakönyv	pago Svab Or: Korneilov
névsor	1723	Klentzinger	adójegyzék	Söptei Imre olvasata
keresztszülő	1720. november 28.	Leinzgefel	anyakönyv	
névsor	1732	Blinzinger	adóösszeírás	Söptei Imre olvasata

³¹ Lásd a 29. sz. jegyzetet.

Igazolható, hogy az első jövevények között valóban voltak Baden-Württembergből érkezettek, ám a többiek a legváltozatosabb, de mindenképpen német anyanyelvű településekről származtak. Kemptennel is találkoztunk, de nem a korábban megismert nevek egyikénél. Ami még meglepőbb, hogy nemcsak a Német Birodalom területéről, hanem a mai Ausztriából is (Kindsberg, Korneuburg) települtek.

Korábban bemutattuk Mayer János György névváltozatait. A megjelenített két táblázattal próbáljuk érzékeltetni azt a körülményt, hogy ez a nagy variációs tényező mennyiben nehezítette az anyakönyvek feltárását. Mindezek mellett a felkérések száma mutatja Mayernek a falubeliek közötti tekintélyét.

Gulner László megkísérelte az első letelepültek neveinek azonosítását, azonban az első ilyen lista csak 1760-ból állt rendelkezésére.³² Abban pedig nem csak a négy a szerződést aláíró személy nem szerepelt, de az August János által közölt névsorban, valamint a közben előkerült adóösszeírások közül az 1723-ban (21 családfő) és az 1732-ben (23 családfő) készültekben sem. Már az 1752. évi adólista (25 családfő) is teljesen új családneveket tartalmazott.³³ Az egykor beérkezettek férfiágon nem örökítettek tovább, csak a leányok által, akik szinte mindannyian a még újabban beköltözöttekkel házasodtak, tehát az adózók nevei kicserélődtek. Ennek megerősítése egy 1749. április 28-án kelt örökvallási bejegyzés. E szerint Krainer Mátyás városi polgár 1723. június 23-án eladott 10 hold szántóföldet Mayer Jánosnak, Sammer [Römer]

Ferencnek, Chris Andrásnak, Sebalt Jánosnak, Czeller Bertalannak, Veinland Antalnak. Krainer mostohafia, Marhoffer Sámuel ezt követelte vissza 1749-ben. A telkeket akkor már Puechekker [Pucher] János, Hueber Vitus, Vurst József, Tangl János, Kholm György tulajdonolták. A városi tanács az ő javukra ítélte, mondván, a földek őket, „*feleségeiket és mindkét ágon levő maradékjokat örökösen*”³⁴ illeti.

Felvetődik a kérdés, hogy miért lehetett szüksége Kőszegnek jobbágyságra. A leginkább hangoztatott érv az, hogy a Rákóczi-szabadságharc pusztításai és azt követően megjelenő pestisjárvány áldozatai annyira megrikították a lakosságot, hogy a munkae-rőt pótolni kellett. Ennek több minden ellentmond. A pestis pusztításáról pontos adatunk van, mert az állam által kirendelt orvos Vas vármegyében helységről helysére lejegyezte azokat. Kőszegen a 6 hónap alatt 658 halálest következett be. Ez önmagában nagy szám, ám meg sem közelíti olyan jóval kisebb lakosságú városok, mint Rohonc (ma: Rechnitz, Ausztria) 2000, vagy Szombathely 1100 áldozatát.³⁵ Azt nem tudjuk, hogy mennyi volt a felnőtt, munkára fogható férfiak száma. Ugyanakkor a város földművelésre alkalmas határa korábban is szűknek bizonyult, részben már az árulkodó, hogy fél és negyed telkeket adhattak csak a telepéseknek. Ehhez is a szomszédos Lukácsháza jobbágyaitól kellett visszavenni az általuk bérelt területeket.³⁶ Ám még ez sem bizonyult elegendőnek, a következő évben Cseke Ferenc polgártól vásároltak 10 hold szántót, hogy elindulhasson az élet a faluban.³⁷

32 Gulner, 1983. 23–25. p.

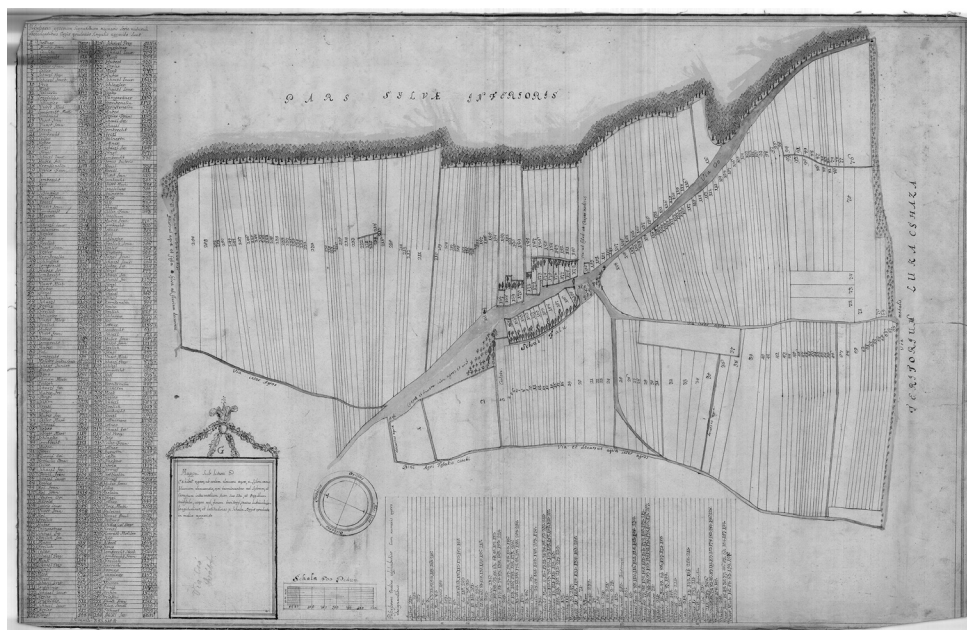
33 MNL VaML KFL Kőszeg Város Adóhivatalának iratai. Adóösszeírások (továbbiakban: Adóössz.) 1723.; Regestrum Repertitionale. In: Colarum Possessiones Svabendorf ... 1732–1760. (továbbiakban: Regestrum...)

34 MNL VaML KFL KVT ir. Örökvallások, 1749. április 28.

35 *Benczik Gyula*: „Midőn rajtunk volt az Isten ostroma...” Az 1710/1711. évi pestisjárvány Vas megyében. In: Előadások Vas megye történetéről. 3. Szerk. Tilcsik György. Szombathely, 2000. 253–259. p. (Vas megyei levéltári füzetek, 9.)

36 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. július 24.

37 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1715. június 13.

Kőszeg kataszteri térképe, 1760. (MNL VaML Térképgyűjtemény T 127/1.)

Az a gyanúnk, hogy Károlyi Sándor másban is példát mutatott a kőszegieknél. A gróf ugyanis nemcsak munkaerőt keresett, hanem korábban említett levelében feleségének azt is megírta, hogy célja jobbágyai között a katolikus többség biztosítása.³⁸ Feltehető, hogy a szabad királyi város katolikus vezetése is ezt tűzte ki célul, nem beszélve arról, hogy ezzel a királyi udvarnál is jó pontokat szerezhettek.

A község első évtizedei

1. A falu kiépítése

A kis közösség gyarodásának története elsősorban a tanácsi iratokból, az adóösszeírásokból és részben a Canonica visitatiók-

ból (egyházlátogatási jegyzőkönyvekből) követhető.

Első lépésként fel kellett építeni a házat. Ahogy említettük ehhez saját erőn kívül városi támogatást – elsősorban fát – is igénybe vehettek. Saját kis tégláégető létesítésére engedélyt kaptak, ám inkább a város kemencéiben készült építőanyagokat használták, ezekből bizonyos esetekben a tanács ingyen is kiutalt nekik. Azt nem tudjuk, hogy ezek az épületek mennyiben készültek saját munkával, illetve mennyire lehettek helyi iparosok készítményei. Mayer János György példája mindenesetre arra enged következtetni, hogy helybeli építőmestereket bíztak meg.

Az első ház elkészülte mintaadó, és fontos következtetések vonhatók le a vele kapcsolatos adatokból. Hans Mayer nem nincstelenként érkezett Magyarországra, összesen 77 forintot fizetett ki az ácsnak, aki azonban

³⁸ Vönház, 1931. 6. p.

még ennyiből sem tudta befejezni az épületet. Bár az is lehetséges, hogy nem az anyagi hiánya, hanem a mester hanyag hozzáállása okozta a késlekedést. A munka folytatódott, a ház végül elkészült. Abból, hogy nem kőművessel, hanem áccsal végeztették a munkát látható, hogy a falak alkotórészeinek túlnyomó része fa lehetett. Ezt erősíti, hogy Mayer ez ügyben nem kérelmezett téglát a tanácstól – a később érkezettek is csak ritkán –, de 1713 márciusában pincéjének kialakításához 2000 db-ot kapott.³⁹ Az épületek értékére jellemző adat, hogy 1755-ben az elhunyt Wurst József, aki mellesleg pántlikaárusítással is foglalkozott, házáat 200 forintra becsülték.⁴⁰ Igaz, mellette ennél mintegy 18 forinttal nagyobb adósságot is összeírtak.⁴¹

A svábfaluiai létszáma, részben a természetes szaporodásnak, részben újabb családok beköltözésének köszönhetően lassan, de gyarapodott, 1717 februárjában további két család kapott letelepedési lehetőséget.⁴² A beérkezők befogadása újra napirendre hozta az 1713 óta nem rendezett földjuttatási ügyet. Ősszel bizottság vizsgálta a helyzetet és megállapította azt, amit mindenki tudott: a határukat „szűknek ítélték”. A megoldást újabb zálogos telkek visszaváltásában vélték megtalálni, ezúttal a lukácsháziak mellett a nemescsóiak szerződéseit is felmondták. Ezzel még mindig nem váltották be teljesen az ígéreteket, ezért az Alsóerdő területén írtásra való részeket jelöltek ki, amelynek rétként vagy szántóként való felhasználását és elosztását a falubeliekre bízta.⁴³ A „Jáger megvétől a völgyig” terjedő területet következő év januárjában „szabadították fel”, akkor kezd-

hették el a munkát. Abban az évben az innen kitermelt faanyagból látták el a várost tűzifával.⁴⁴ 1719-ben sor került végre a rétek kimérésére is.⁴⁵ 1721-ben még mindig hiányzott 4 hold, amelyet Lósy János polgártól szándékoztak megszerezni.⁴⁶ A juttatott fél és negyed telkek nem bizonyultak elegendőnek a megélhetéshez, ezért próbáltak új területekhez jutni. Földtulajdonlasi, tehát vásárlási joggal elméletileg nem bírtak, de ahogy az 1749. évi Mayerhofer Sámuel-féle ügy mutatta, a működőképesség fenntartása érdekében szemet hunytak e felett.⁴⁷ Másik módja a gyarapodásnak a bérletben, vagy a zálogolásban való használat mutatkozott. Utóbbi hosszabb kifutású, tartósabb és biztonságosabb jogviszonyt jelentett. Erre példa az egyik alapító, Einsiedler (Einsegler) György esete, aki halála után a várostól bírt telekrész mellett 2 hold zálogos szántót és némi rétet hagyott árváira.⁴⁸

2. A korcsmáról

A könnyűszerkezetű házak gyorsan elkészültek, az 1713 májusában újonnan érkezettek is hamar beköltöztek. Ezután sort keríthettek sort a falu „konformosítására”, vagyis közösségi célú intézmények kialakítására. Ezek közül az első a kocsmá lett, amellyel azért tudunk részletesebben foglalkozni, mivel ez rendszeres bevételt jelentett a városnak, erről maradt fenn a legtöbb adat.

Mayer János György 1713-ban városi támogatással építhetett pincét a házához. Ez a helyiség nem igazán jellemző a korabeli, szőlő nélküli mezőgazdasági településeken. Éppen ezért feltételezhetjük, hogy ez

39 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. március 14.

40 MNL VaML KFL KVT ir. Am., 1755. június 27.

41 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1755. július 4.

42 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1717. február 5.

43 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1717. október 29.

44 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1718. január 13.

45 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1719. június 1.

46 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1721. szeptember 26.

47 MNL VaML KFL KVT ir. Örökvallások, 1749. április 28.

48 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1727. augusztus 24.; 1 forint = 100 dénár.

eleve befektetésről szolt, mivel potenciális kocsmárosként tekinthettek rá. Már azon év őszén a tanács egy magánszemélytől vásárolt vörösbort Mayernek adta át 4 forint 50 dénárért.⁴⁹ Nem tekinthető nagy mennyiségnek, de egy családnak elég sok. Azt, hogy nem saját célra vette erősítheti, hogy következő év elején, többszöri kérelmének helyt adva, engedélyezték neki a „schvabendorfi” korcsma tartását. A lakosság igényeinek megfelelően sör kimérését is jóváhagyták. Az ital fajtájára való tekintet nélkül akónként (kb. 53 liter) 15 dénár fizetésére kötelezték a csapost.⁵⁰ Ezekben az években a különösen rossz szőlőtermés miatt a bor sokba került, ezért kerülhetett előtérbe a sör, amelynek árát a gabona olcsósága miatt csökkenti tudta a városi magisztrátus. Nyereszkeskedésnek tűnik és a svábok alávettett helyzete kihasználásának az a rendelkezés, amelynek értelmében 1715-ben újra engedélyezték a sörárulást a korábbi díj mellett, ám a kamarás akónként végül 40 dénárért szedett be, mert a sörfőzőt 25 dénár engedményre kötelezték.⁵¹ A svábfalui lakosok tehát ugyanannyit fizettek, de a város haszna majdnem háromszorosára emelkedett.

Mayer engedélyét folyamatosan változó feltételekkel, hosszú időn át évről évre újíttatták meg. Általában a Szent György naptól (április 24.) Szent Mihályig (szeptember 29.) tartó időszakra 6 forintot fizetett.⁵² Volt, hogy a helyiek borát adhatta el, de leginkább a város tulajdonát kellett kimérnie. A sört is a városi fenntartású sörfőzdéből tudta beszerezni, azon az áron kellett megfizetnie, ahogy az idegeneknek.⁵³ 1729-ben

a városi borok „folyásáért” csöbrönként⁵⁴ 10 dénár fizetséget kapott és megtarthatta a hordóban maradt borseprőt.⁵⁵

A kimért italok mennyiségéről is találhatók adatok a városi jegyzőkönyvekben, illetve a sörházi és borospince elszámolásokban. 1717. február 1. és szeptember 22. között 18 főzetből összesen 50, 1743. márciustól októberig 30,5 akó sört szállítottak a kocsmárosnak.⁵⁶ 1755-ben a városi borokból 117 csöbrönyt mértek ki.⁵⁷

A korcsma és az italmérés ügye abból a szempontból is érdekes, mert jól bemutatja a város és a telepített falu, illetve a tanácson keresztül a helybeli polgárok viszonyát jobbágyaikkal szemben. Az egyszerű nyereszkesedésen túl, finoman szólva is erősen lenéző a viselkedés, amikor a „Nemes Város” szenátorai a legrosszabb minőségű dézsmaborokat vitették ki Svábfaluba, mondván nekik az is megfelel.⁵⁸ Ez abból a mustból készült, amelyet a szőlőtulajdonosok tizedként adtak a városnak, túlnyomórészt a legrosszabb, rendszerint sárral és egyéb anyagokkal szennyezett volt. 1758-ban a rossz bortermés miatt nem adták ki árendába (bérletbe) a svábok kocsmáját, azt a város saját kezelésben tartotta. „... ezen újonnan termett Bornak Saványságha vagyon, a mely miatt az Városban nehezen kelne, az illyetin Savány Bort Svábfaluban árultatni lehet...”⁵⁹

49 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. szeptember 19.

50 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1714. március 12.

51 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1715. május 24.

52 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1719. június 1.; 1721. június 6.

53 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1718. június 17.

54 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1729. január 3. Kőszegen ekkor 1 csöbör 80 iccét tett ki, 1 icce 7–8 dl.

55 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1729. január 3.

56 MNL VaML KFL KVT ir. Kőszeg Város Házipénztárának iratai. Számadáskönyvek (továbbiakban: Házip.) Sörházi számadások, 1717/1718., 1743.

57 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1755. január 28.

58 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1755. február 18., december 9.

59 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1755. október 28.

3. Vallási helyek építése

A kocsmát a harangláb, illetve a templom követte. A felekezettét tekintve kizárólag katolikus lakosok 1715-ben a város vezetésétől 600 téglát kértek, és annyi tetőcserepet, amivel be tudták fedni az általuk tervezett kápolnát. „A N[emes] Tanács látván olly álhatatos buzgó Intentiójukat [akarataukat],⁶⁰ jóváhagyta a folyamodásukat. Később kiderült, hogy nem kápolnáról volt szó, hanem haranglábról. 1722-ben a lakosok anyagi állapot kerestek egy 40 font⁶¹ súlyú harang vásárlásához, amellyel a halottaknak és a közeledő vihar ellen tudnak harangozni. A tanács hozzájárult, hogy folyó évi adójukat erre a célra fordítsák.⁶²

A következő akció 1740-ből datálható. A harang mellé egy kis kápolnát szántak, amelyre a keleti marhavész miatt tettek fogadalmat. Védőszentjének ezért Lénárdot szánták, akit a beteg emberek és állatok segítőjének tekintettek. Az ígényelt 4000 téglára ígéretet kaptak.⁶³ Az építkezés nagyon lassan haladt, illetve felvetődik az is, hogy akkor el sem kezdték, mert 1752-ben a befejezéshez szükséges újabb 2000 db-ra bőlintott rá a magisztrátus. Ekkor már két titulusról számoltak be, a másik Remisi (Régiszi) Szent Ferenc.⁶⁴

Az első, a kápolnáról beszámoló egyházlátogatás 1756-ban folyt. Megállapításai szerint, akkor Szent Lénárd és Régiszi Szent Ferenc-János mellett a tűzvészek ellen védő Szent Flórián nevét is viselte. Az épület teljesen falazott és boltozott, felette zsindegyfedéssel. Szép felszereléssel gyűjtöttek össze oltárképpel, két keresztel – az egyik elefántcsontból –, hordozható oltárkövel, hat faragott gyertyatartóval,

három oltárterítővel, kilenc paddal stb. Az építkezésre Mumos András kőszegi kocsiától 100 forintot kaptak ajándékba. A plébánosnak a stóladíjon kívül járt családonként évi 1 nap ingyen kézi munka, a gyűjtéskor pedig 4 krajcár.⁶⁵ A templo-mocska perselypénze alig volt elegendő a fenntartásra. A haranglábban túl a falu két végében állt még egy-egy kereszt. A délre fekvő mellett létesítettek egy kvázi temetőt, azoknak a szegényeknek, akiket nem tudtak a kőszegi sírkertbe vinni.⁶⁶ A vizitáció az első, amely pontos adatot közöl a lélekszámról: gyónásra alkalmas (felnőtt) 104, alkalmatlan (gyermek) 39 fő.⁶⁷

Az adókról

A telepeseikkel kötött egyezség falubeliekre vonatkozó kötelezettségeinek érvényesítése 1718-ra, a kedvezményezett 5 év lejártá utánra tolódott. 1718. június 17-én került a tanács asztalára az ügy, mégpedig a falusiak kérdése kapcsán. Megállapították, hogy a „szabad esztendejük” Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) tart, megígérték, hogy addig eldöntik, hogy mennyit adjanak, és az urbáriumot, vagyis a kötelezettségek írásba foglalását is elkészítik.⁶⁸ Ennek ellenére csak következő év májusában jelöltek ki bizottságot az összeírásra.⁶⁹ Az adó meghatározását összekötötték a rétek kiosztásával; a fél helyesektől 4, a fertályosoktól 2 forintot vártak Szent Mihályig, a robot mértéke 3, illetve 1,5 nap.⁷⁰

60 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1715. február 7.

61 1 font = 50–60 dkg.

62 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1722. február 13.

63 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1740. január 15.

64 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1752. augusztus 8.

65 1 forint = 60 krajcár.

66 *Sill Ferenc*: Batthyány-vizitáció Kőszegen, 1756. 3. rész. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (továbbiakban: VHHK), 1997. 2. sz. 33. p.

67 *Uő*: Batthyány-vizitáció Kőszegen, 1756. 2. rész. = VHHK, 1997. 1. sz. 31. p.

68 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1718. június 17.

69 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1719. május 19.

70 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1719. június 1.

Az ígért urbárium nem készült el, ezt mutatja a gyakori változtatás, pl. a következő évben a fél telekre 4 helyett 6 forintot vetettek ki.⁷¹ Nem sokra rá az ingyen végzett munkát is módosították: a marhával dolgozókat 2 napra kötelezték, a gyalogmunka helyett pénzt kértek.⁷² 1 évvel később a dézsmát (tized) csak természetben fogadták el.⁷³ Ezt a svábfaluiai kérelmére 1727-ben 15 forintban maximálták, a jegyzőkönyvben ezt nevezték Terragiumnak.⁷⁴ Ez azonban csak a városi adószedők munkájának könnyítésére szolgált, mert a bíró vette árendába (bérletbe), aki a gazdától összeszedte a tényleges mennyiséget.⁷⁵

1724-ben az összes használatba adott földek után fizetendő járulékot esztendőnként 100 forintban állapították meg, amelyet arányosan osztottak fel közöttük.⁷⁶ Ezt később 72 forintra vitték le. Az eddig említett adónemekon kívül 1739-től bevezették az éves katonatartási hozzájárulást.⁷⁷

A város gazdálkodására felügyelő kamarások által készített elszámolásokból más érdekességek is kiderültek a schwabendorfiaktól származó bevételekről és a velük való egyéb kapcsolatokról. 1732-ben a bevételi oldalon cenzus, azaz földbér címén 72 forintot kellett volna fizetni, ám mivel ketten mentességet kaptak, így csak 66 forint folyt be. A bíró 15 forintot adott kocsmabérletért. A várostól kaptak 92 forint árokásásért, a bírótól és a helyi kőművestől vásároltak zabot, a robotban szántók ellátására

kenyeret biztosítottak.⁷⁸ 1739-től szerepel új bevételi forrásként a városi majorságban épített kovácsműhely bére 20 forinttal.⁷⁹

Az 1732 és 1760 között vezetett éves adóösszeírások jegyzéke is fontos adatokat szolgáltat a település történetéhez. Az első évben 23 adózót vettek nyilvántartásba, akik közül hárman nem rendelkeztek önálló gazdasággal. Az adóalapokhoz általában a következők tartoztak: féltelkenként gabona – mérőnként⁸⁰ 6 dénár; tehének – 6 dénár/db; ökrök – 25 dénár/db. A rendelkezésre álló telkek az új beköltözőkkel és az öröklésekkel aprózódtak, már bőven találtunk 1/4, sőt 1/8 arányú részingatlanokat is. 13 főnél különféle mesterségeket, pl. tetőfedő, szecskavágó, ácslegény, pántlika-kereskedő stb. is feltüntettek, amely tevékenységeket természetesen külön is megadóztattak.⁸¹

A község története még számos más szempontból is bemutatható az ebben az időszakban keletkezett forrásokból. Ezúttal nem szóltunk például a büntetéspénzekről, amelyeket olyan szabálytalanságokért vetettek ki, mint tilosban legeltetés, kaszálás vagy favágás. Visszatérő kérdés volt a jobbágyi szolgáltatásaik megváltásának ügye stb. A további évtizedek, sőt századok kapcsán is számtalan érdekességről értesülhetünk. Érdeemes lenne az újonnan fellelt és még fellelhető adatokat egy új kötetben bemutatni.

71 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1720. október 4.

72 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1722. április 31.

73 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1723. október 8.

74 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1727. június 25.

75 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1755. november 10.

76 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1724. január 14.

77 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1739. betűrendes mutató „S”.

78 MNL VaML KFL Házip. Kamarási elszámolások, 1732/1733.

79 MNL VaML KFL Házip. Kamarási elszámolások, 1738/1839.

80 1 mérő = 40 kg.

81 MNL VaML KFL Adóössz. Regestrum...